

A 125 ÉVE SZÜLETETT FARKAS ISTVÁN EMLÉKÉRE

DOI 10.35402/kek.2024.5.22

Farkas István, az európai és a magyar képzőművészet egyik legjelentősebb, legeredetibb alkotója, 125 évvel ezelőtt, 1897. október 20-án született jómódú, polgári családban. Ötéves volt, amikor anyja, báró Goldberger Anna meghalt egy elmegyógyintézetben. Apjával, Wolfner Józseffel – a *Singer és Wolfner Könyvkiadó* és az *Új idők* tulajdonosával – nem volt jó a kapcsolata. A szigorú apa rá akarta kényszeríteni, hogy vegye majd át tőle a céget, holott a fiú már iskoláskorában egyértelműen festőnek készült. Mednyánszky László, a kor kiemelkedő művésze, akitől Wolfner József rendszeresen vásárolt, korán felismerte a fiú tehetségét, magával vitte festő útjaira. 17 évesen már szerepelt munkáival a *Nemzeti Szalon* kiállításán.

A szakmát 1907–1908-ban Budapesten, előtte 1906–1907-ben Nagybányán, a művésztelepen tanulja Ferenczy Károlytól, a Képzőművészeti Főiskola vezetőtanárától. Mednyánszky meggyőzi a nehéz természetű apát a fia tehetségéről, aki ragaszkodik hozzá, hogy Münchenben képezze magát 1910-től. Csak két év után járul hozzá, hogy fia 1911 végétől Párizsban, a modern művészet központjában folytassa tanulmányait az *Académie de la Palette*-ben. Tagja lesz annak a csoportnak (Chagall, Léger, Metzinger és mások mellett), amelyet később *École de Paris*-nak neveznek el. A Montparnasse-on Rilke a műteremszomszédja, francia költőkkel barátkozik, kubista képeket fest. A sikeres kezdést megszakítja az I. világháború, menekülnie kell. Munkáit elkobozzák, elárverezik (csak néhány fekete-fehér fotó segítségével tudunk valamit első párizsi korszakáról).

Nem haditudósító, mint Mednyánszky, de rajzfüzeteiben is végigköveti a frontot, be akarja bizonyítani apjának és önmagának, hogy szembe tud nézni a veszéllyel, és el tudja viselni a közkatonákkal együtt a lehetetlen életformát. A háború végén olasz hadifogságba esik. 1919-től majdhogynem realista portrékat fest olajjal, sötét háttérrel (például *Olvasó férfi*), köztük többet családtagjairól, majd egyre expresszívőbbet, színesebbeket írókról, színészekről (például Szomory Dezső, Gombaszögi Frida). 1921-ben Balatongyörökön festi a Balatont Nagy Istvánnal, Egry Józseffel együtt.

1923-ban Fényes Adolf műtermében megismerkedik Kohner Idával, a tehetséges festővel, akinek apja, báró Kohner Adolf igen jelentős műgyűjteménnyel rendelkezik, egyik alapítója a szolnoki művésztelepnek.

A Kohner család bizalmatlan Farkassal, nehezen veszik tudomásul a házasságot, amelyből három gyerek születik. 1924 végén Párizsba költöznek, a következő évek Farkas életének legsikeresebb, legfeszültségmentesebb évei. Baráti, szakmai kapcsolatba kerül a *Café Rotonde* művészeivel, ismert és elismert ember, a francia és a belga művészeti lapok rendszeresen bemutatják, kritikákat írnak róla. Patikatisztaságú műtermében maga állítja elő a festékeket, áttér a pasztellre, felületei kivilágosodnak, kompozíciói dekoratívak.

A párizsi *Le Portique* galériában minden évben rendezett kiállítást, itt ismerkedett meg több gyűjtőjével, többek között az amerikai Chester Dale-lel és az építész Le Corbusier-vel. A galériában Matisse, Chagall, Utrillo, Zadkin műveiből lehetett vásárolni. 1929-ben jelenteti meg a 8 darab festményéről sablonnal készített reprodukcióját tartalmazó *Correspondance* című mappát André Salmon verseivel (Salmon műkritikusként Chagall, Modigliani, Picasso, Cézanne méltatója, többükről könyvet is írt). Farkas temperával korrigált minden példányt. Európa és Amerika számos országában szerepel kiállításokon, sokat utazik (Toledo, Bretagne, dél-francia tengerpart). Közben rengeteget rajzol. Lát szöveg minden rendben, esténként dobol a *Select*-ben, a festmények színvilága, tematikája alapján akár elegáns francia festő is lehetne. De a mindig balra forduló önarckép-grafikákon látszik, hogy baj van.

Házassága megrendül, a világgazdasági válság erőteljesen érinti a Kohner család vagyoni helyzetét. Az általános nyugtalanságot jól érzékelteti Babits Mihály a Nyugatban 1930 márciusában: „Barbár erők feszülnek körülöttünk a sötétben.” Megjelenik Thomas Mann *Mario és a varázslója*. A nácik 107 helyet nyerne a berlini Reichstagban. Farkas átérzi a korszak szorongásait, feszültségeit, a politikai, gazdasági helyzet romlását, a polgári létforma erodálódását, a bekövetkező tragikus léthelyzeteket. 1930 és 1934 között festi meg végtelenül kiábrándult, rossz közérzetének következtében nyomasztó hangulatú, egyre démonibb, szürreálisabb festményeit, melyek senki máséval nem téveszthetők össze, és amelyekkel a két háború közötti legjelentősebb művészek között van a helye. Edvard Munch, James Ensor és Gulácsy Lajos a szellemi társai, valójában a nagy magányosok közé tartozik.

Kísérteties, különös festészet, borzongató, ijesztő kapcsolatok, a néző meghökken és menekülne

(*Szirakuzai bolond*, 1930; *Babonás délután, Vörös asszal*, 1931; *Külvárosi éj*, 1931). Nem szobabelsőkbe, irodai enteriőrökbe való festmények, hanem olyan kiállítótérbe, múzeumba, ahol önálló életet élhetnek, feltáruhatnak filozófiai és pszichológiai jelentésrétegek, a bennük rejlő figyelmeztetések.

Baljós terekbe helyezi szellemeket, múltat idéző, régmúlt ruhákba öltöztetett kapcsolatképtelen alakjait (*Fekete nők*, 1931; *Vihar után*, 1934; *Végzet*, 1934). Csak egyetlen idézet: „Ez megöli, mielőtt hazamennek?” – kérdezte André Salmon, mikor kiállítva meglátta a dermesztő párt a *Végzet* című festményen. Kiemelem még *Z. grófnő* (*Kesztyűs nő*, 1931) című emblemikus képét, mely Farkas nagy festő korszakának, a párizsi műtermében festett műveinek szimbolikus darabja és egyben a világháború felé rohanó, hagyományos értékeit veszítő Európának is. Drámai feszültség (*Lakatlan város, A hullám*), nyomasztó színek, meghatározhatatlan és fenyegető tárgyak, formák, testetlen, nyugtalan figurák, taszító lények. Farkas egyre inkább irracionális festővé válik, abszurdá, leginkább az egzisztencialisták szellemi társává. Ám a sors ismét nem engedi, hogy kiteljesedjék a Farkas-színpad.

Apja váratlanul meghal 1932-ben, nem sokkal Farkas Ernst Múzeum-beli kiállítása előtt, melyet azért rendez, hogy bemutassa apjának, milyen magaslatokba jutott, hogy neki is és önmagának is bizonyítson. Át kell vennie a Singer és Wolfner Kiadót, megint otthagyni Párizst és azt a modern szemléletű művésztsadalmat, amelybe beleilleszkedett, amelyben munkásságával elismerésre tett szert (kiállítások, műgyűjtők, kritikák, francia és belga festő és író barátok). Szerinte ismét nem volt más választása, mint hazajönni. Egy darabig fenntartja műtermét Párizsban, de a kiadói munkák miatt egyre ritkábban tud kijutni. Berendezzi műtermét a kiadó Andrassy úti épületében, de egyre kevesebbet fest, főleg rajzokat, akvarelleket készít. „Apám meghalt, és vele, azt hiszem, a festő élet is” – írta barátjának, Géo-Charlesnak.

Itthon nem fogadja be a Gresham-kör, és más művészetszoportok sem. Gazdag nagypolgárnak tartják, nem elkötelezett művésznek. Elköveti azt a hibát, hogy munkát ad kortársainak (könyvillusztrációk), és vásárol tőlük. Ezek nagy része megtagadja őt az ötvenes években, amikor beállnak a szocialista realisták közé. Vannak méltatói: Kassák Lajos, Márai Sándor, Tersánszky Józsi Jenő. Nyilas Kolb Jenő könyvet ír róla. Idegen marad a saját hazájában.

1937-ben mégis megépítteti Szigligeten, a Kamonkő domboldalon kétszintes műteremházát. 1943-ig itt tölti a nyarakat, bizakodik. A balatoni látványt festi saját nézőpontjából (*Szigliget*, 1937; *Hegyek*

között, 1938; *Szigligeti hegyek, Balatoni hegyek*). Ezeknek a tájképeknek az alapján Farkasnak ott a helye a legjobb magyar Balaton-festők között, úgy tűnik, a Szigliget körüli táj, a Balaton látványa, a vitorlázások, a művészbarátok látogatásai oldották szorongásait, feszültségét. Ám a zsidótörvények következtében 1939 és 1943 között festett néhány képet, amelynek szereplői, színvilága megidézi az 1930 és 1934 közötti, az életmű legjelentősebb alkotásait (*Azt mondta*, 1939; *Elváltak*, 1941). Újra visszatérnek a dermesztő, fenyegető zöldek, lilák, vörösek, feketék, a tekintet nélküli szemek, fegyverszerű kesztyűk, üres táj. Kállai Ernő, a korszak kiemelkedő műkritikusa a képek kapcsán a „kárhuzatos, lappangó végzetről” ír. A kortársak dermesztő víziókról beszélnek. A létbe vetettség magánya, kietlenség, az ember kiszolgáltatottsága az ellenséges világban.

Sokan figyelmeztették, menjen el itthonról. Képei egy részét Londonba menekítette, de ő maradt a Kiadó munkatársai mellett. Nem volt zsidó identitása, és reménykedett, hogy az I. világháború után kapott kitüntetései mentesítik, és az *Új Idők* írói segítik őt. Apja és anyja is asszimilálódott magyar zsidó családból származnak. Zsidó nagypolgári környezetben nőtt fel, különösebb vallási kötődés nélkül. Felesége, Kohner Ida is asszimilálódott, gazdag, bankár, földbirtokos nagypolgári családban élt, jelentős magyar és európai festmények között. Mindketten több nyelven beszéltek, olvastak, írtak, szoros kapcsolatot ápoltak Párizsból Budapestre visszaköltözésük után francia, belga írókkal, festőkkel. Farkas késői újrafelfedezése a Nemzeti Galériában, a BTM-ben, a Kiscelli Múzeumban, Berlinben és Rómában rendezett kiállításokkal történik meg, valamint a művészetével foglalkozó kritikák, műelemzések révén. Farkas István érzékenységében a Holocaust leírhatatlan borzalmának, saját társadalmi rétege – a zsidó nagypolgárság – eltemetésének, a zsidó életforma megszűnésének megsejtője. Festészete egyúttal a saját halálának megérzéséből fakadó, megelőlegezett gyászunka is volt. Nyilas Kolb Jenő azt írta képeiről, hogy „nyomasztóan sötét, terhesen torz rajtok az élet... A festő érzi a tragédiát, és tudja, hogy hiába minden, nincs segítség...”

1938–39 után egyre reménytelenebb, tragikusabb a helyzet egész Európában, különösen a zsidóké, akiket Hitler pusztulásra ítél. A háború kitörése, a magyar zsidótörvények következtében egyre nehezebb neki is, a kiadónak is. De 1938 és 1944 között is részt vesz csoportos kiállításokon, 1941-ben figyelem kíséri a Tamás Galéria-beli egyéni kiállítását, Kassák Lajos, Kállai Ernő és sokan mások méltatják szokatlan tájképeit és lehangoló, sokalakos kompozícióit, vízióit,

végtelenségkeresését, egyéni festésmódját (*Azt mondta*, 1941). Néhány olyan képet festett a háború ideje alatt, ami új korszak kezdetét jelzi (*Történt valami?*, 1941, *Kompozíció, A levél*, 1941). Utolsó festői periódusában megint olajjal fest, nem paszttel, a felület megmunkálása lágyabb, érzékibb, hatásában áttetszőbb, a faktúra tele van festői részletekkel.

Hiába reménykedett. A zsidóknak kötelező sárga csillagot saját kezűleg varrta fel ruháira. Nevét rosszindulatból, kapzsiságból (a cég megszerzése) írták fel a budapesti német vezetés részére készített, zsidó újságírók névsorát tartalmazó listára. Jelentkeznie kellett a Röck Szilárd utcai toloncközpontban, ahol két hónapot töltött rettenetes körülmények között. 1944. június 23-án szállították a kecskeméti téglagyárba, ahonnan még segítséget kért Herczeg Ferenc-től, az Új Idők főszerkesztőjétől, a kurzus kedvelt írójától. Néhány nappal később bevonították 2500 társával együtt. „Ha ennyire megalázzák az emberi méltóságot, nem érdemes élni” – írta utolsó üzenetként. Auschwitz-Birkenauban, a haláltáborban az öregekkel és gyerekekkel együtt azonnal a gázkamrába küldték.

Halála után, 1945 és 1947 között több kiállításon mutatták be műveit. 1947-ben a Nemzeti Szalonban rendezték meg életmű-kiállítását, melyet François Gachot, a budapesti francia kulturális intézet igazgatója nyitott meg. A modern magyar képzőművészek által létrehozott Európai Iskola csoport szellemi elődjének tekintette őt, akárcsak Csontváryt és Vajda Lajost.

1948 után újabb fordulat. A „borzongatóan különös nagy képek nagy tehetségű festője” (Benedek Marcell) ismét nemkívánatos személyé vált szülőházájában. A szocialista realizmus eszméjét hirdető kultúrpolitika számára a kapitalista nagypolgárság és a két háború közötti keresztény úri középosztály kedvelt kiadójának és lapjának tulajdonosa ellenségnek számított. Egykori művészársainak az a része, aki támogatta az ötvenes-hatvanas évek képzőművészet-politikáját (*Pátzay Pál, Bernáth Aurél* stb.) kihagyta Farkast a festők közül, elhallgatták munkásságát. Nagyon kevesen voltak a tisztességesek, akik kitarítottak mellette (*Kassák Lajos, Vilt Tibor, Schaár Erzsébet*). A két évtizedes hallgatást törte meg 1970-ben Pataky Dénes kis könyve, mely a Corvina Kiadónál jelent meg. Szerencsére Glücks Ferenc és felesége megőrizte a hagyatékot (1948-ban figyelmeztették Farkas Rómában tanuló fiait, a szobrász Charlie-t és a textilrajzoló Paolót, hogy ne jöjjenek haza, mert itthon kitelepítés vár rájuk, mint a többi Kohner rokonra).

Amikor 1977-ben dr. Székács István pszichoanalitikus tanácsára elkezdtem a Farkas-életművel foglalkozni, szinte teljesen ismeretlennek számított. Akiket

megkerestem, főként francia írókkal, költőkkel való kapcsolata miatt, igyekeztek lebeszélni, mivel jelentéktelennek tartották (ki kell emelnem *Illyés Gyulát és Illés Endrét*, akik válaszlevelükben utasították el Farkast). A hetvenes években a Nemzeti Galériában rendezett kiállítás tele volt hamisítványokkal. Annak ellenére, hogy 1979-ben megjelent az első könyvem Farkas Istvánról a Képzőművészeti Kiadónál, 1980-ban pedig Kernács Gabrielláé a Corvina Kiadónál, alig változott valami.

Miután Farkas István fiainak megrendelésére megkezdtem az előkészítő munkákat, majd a nagymonográfia megírását, 1989 és 1993 között rendszeresen dolgoztam Szigligeten az Alkotóházban. Felfoghatatlan volt számomra, hogy az ott alkotó kortárs magyar írók és költők színe-java nem is hallott Farkas Istvánról.

A könyv (Körner Éva szigorú lektorálása után) 1994-ben jelent meg az Arthis Kiadó gondozásában (később angol és olasz nyelven is). A következő változás a 2005-ben a Budapesti Történeti Múzeumban rendezett életmű-kiállításakor indult el. Marosi Ernő akadémikus, művészettörténész megnyitóbeszédében Farkas elismerésének késedelmét szakmai hibának nevezte, és a jelen lévő családtagoktól elnézést kért a legjelentősebb magyar művészek egyikét sújtó hátrányokért. A katalógus előszavában Kertész Imre Nobel-díjas író méltatta az életmű fontosságát. A BTM-beli tárlaton kívül rendezhettem többször is kiállítást Rómában, a legnagyobbat 2002 őszén a monumentális Vittorio Emanuelében, egyet-egyét Berlinben, Szigligeten, és megnyithattam 2015-ben a Kiscelli Múzeum-beli kiállítást is. A Kieselbach Galéria felmérései szerint Farkas bekerült a tíz legjobbnak tartott magyar festő közé.

Farkas 170 alkotása 2019 decemberétől volt látható a Nemzeti Galériában. A kiállítást *Kihűlt világ* címmel Kolozsváry Marianne rendezte öt külföldi és 11 hazai gyűjteményből válogatva. Apja, a neves győri gyűjtő tulajdonában volt Farkas egyik legkiemelkedőbb műve (*Sétány [Vihar után]*, 1934). A nagy ívű kiállítás tanúsága szerint összeért az idő és Farkas veszteheres, figyelmeztető festészete. Aktuálisabb, mint valaha. A kapcsolatképtelenség, a magány, az üresség, a tönkretett környezet, az instabil fehér székek, a levél nélküli fák, a megemelt horizont, a földet nem, vagy alig érintő tárgyak, a titokzatos szellemalakok, szétesett arcú emberek mind-mind riadt és riasztó panaszkiáltások. A múlt csak távoli emlékezet, a jövő nem létezik.

Budapest, 2022. október

Első megjelenés:

<https://kepiras.com/2022/12/s-nagy-katalin-a-125-eve-szuletett-farkas-istvan-emleker/>